

Навчально-методичне забезпечення уроків роботи з дитячою книжкою в 1 класі.

Валентина Мартиненко, провідний науковий співробітник відділу початкової освіти Інституту педагогіки НАПН України

У сучасній науково-педагогічній літературі дитяче читання розглядають як цілеспрямований процес прилучення дітей до найкращих зразків художньої, науково-художньої літератури, виховання любові до книжки, формування повноцінної навички читання, умінь поглиблено розуміти прочитане, здатність дитини вибирати з текстів потрібну інформацію, застосовувати її у навчально-пізнавальній діяльності та практичному досвіді [1, 5].

Важлива роль у становленні й розвитку читацької діяльності молодших школярів належить школі, сім'ї, дитячим бібліотекам.

Значною мірою ставлення до книжки, до читання дитина переймає у своїх батьків. Отже, особистий приклад батьків має тут неабияке значення. Зазначимо, що в останні роки батьки почали приділяти більше уваги читанню дітей як одному із способів проведення цікавого дозвілля, активніше відвідувати дитячі бібліотеки разом з дітьми, цікавитися новою дитячою літературою. Сімейне читання за своєю суттю відрізняється від інших моделей читання, оскільки передбачає насамперед читання вголос, спільну читацьку діяльність батьків і дітей, усну взаємодію, створення особливого комфортного мікроклімату для дитини і реалізує всі найважливіші функції читання: мотиваційну, пізнавальну, виховну, розвивальну, комунікативну. Практика читання вголос книжок є найбільш типовою для сімей, у яких є діти-дошкільники, а також учні 1-2 класів. Надзвичайно важливо те, що у сімейному читанні найбільш повноцінно реалізується індивідуальний підхід до дитини: вона необмежено може поставити і одержати відповіді на багато запитань, які її цікавлять, поділитися враженнями щодо прослуханого, вправлятися у розвитку навички читання тощо.

Класовод приділяє увагу питанню прилучення дитини до книжки у колі сім'ї через важливі форми співробітництва з батьками: індивідуальні консультації, анкетування, семінари-практикуми, фотопрезентації тощо.

Працівники бібліотек проводять широку просвітницьку роботу серед дітей і їхніх батьків, фахово популяризують дитячі видання, організовують цікаві зустрічі з дитячими письменниками, виступають організаторами різних цікавих заходів. Тобто, роблять все для того, щоб переконати батьків і дітей у тому, що читання – це особливий, унікальний засіб задоволення пізнавальних інтересів дітей, пізнання світу і самопізнання, який не можуть замінити ніякі інші засоби масової культури.

Водночас провідна роль в ознайомленні молодших школярів зі світом книжок, розширенні простору дитячого читання, цілеспрямованому формуванні читацької компетентності належить школі, де на уроках навчання грамоти, літературного читання, спеціальних заняттях з дитячою книжкою, організованих позакласних заходах дитина оволодіває прийомами самостійної читацької діяльності.

Зміст такої роботи визначено у мовно-літературній освітній галузі Типової освітньої програми для 1-4 класів.

У 1-2 класах зміст художніх, науково-художніх текстів за жанрово-тематичною спрямованістю, напрями роботи з дитячою книжкою конкретизовано у змістовій лінії «Читаємо»(змістові блоки «Орієнтовний зміст літературного матеріалу», «Робота з дитячою книжкою, робота з інформацією»), а в 3-4 класах – у змістових лініях «Пізнаємо простір дитячого читання»,«Оволодіваємо прийомами роботи з дитячою книжкою».

Мета статті: проаналізувати навчально-методичне забезпечення уроків роботи з дитячою книжкою в 1 класі.

Такі уроки в 1 класі рекомендовано проводити щотижня. Залежно від рівня розвитку навички читання учнів, аудіативних, мовленнєвих умінь, педагог може виділяти на таку роботу до 20 хвилин або цілий урок.

Серед важливих конкретних очікуваних результатів Типової освітньої програми за зазначеними вище змістовими блоками (1 клас) визначено такі:

учень/учениця

пояснює свої читацькі вподобання (яким темам надає перевагу);

відповідає на запитання, про що (про кого) любить читати;

називає своїх улюблених літературних героїв;

має уявлення про найважливіші джерела інформації: дитячі книжки, журнали, енциклопедії, телебачення, бібліотека, Інтернет;

розрізняє вербальну і візуальну інформації в тексті;

знаходить за завданням учителя потрібну візуальну інформацію в дитячій книжці, дитячому журналі, пояснює її зміст;

знаходить і називає елементи дитячої книжки (прізвище автора, заголовок, ілюстрації), спираючись на них, *висловлює* здогад, про що може розповідатися в книжці (творі);

розрізняє дитячі книжки казок, оповідань, віршів у виданнях з чітко вираженим поліграфічним оформленням (ілюстраціями, заголовком, графічним представленням тексту) [5] .

Цією системою знань умінь, навичок, прийомів роботи з дитячою книжкою дитина оволодіває поступово, переходячи із статусу активного слухача і глядача, які мали місце у дошкільній, добуковий період 1 класу - у позицію активного читача.

На таких заняттях дитячі книжки, їх структурні елементи, зміст текстів є основним навчальним матеріалом. Вони дають змогу представити коло читання дітей більш повноцінно, ніж підручковий матеріал, розширюючи його аналогічними та іншими темами, жанрами, авторами.

Добір дитячих книжок до занять здійснюється педагогом досить ретельно. Адже книжки для першокласників - це особливі книжки. Вони розраховані на читачів, у більшості з яких поки ще не сформована навичка читання, недостатньо розвинені зорові аналізатори, оперативне поле читання. Такий читач швидко стомлюється під час читання.

Особливе місце для полегшення сприймання тексту першокласниками має дотримання санітарно-гігієнічних вимог до поліграфічного виконання. Наприклад, розмір шрифту має бути не меншим 3,5 мм; поля займати 40%

площі сторінки, довжина рядка – від 75 до 125 мм; текст – 25-30% сторінки, решта площі – ілюстрації.

Яскрава кольорова обкладинка (ілюстрації, назва), що здатна привернути увагу дитини, майстерно виконаний зоровий супровід тексту у книжці, виконуючи пізнавальну і художньо-естетичну функції, викликають позитивні емоції, впливають на розвиток мовлення дітей, їхнього мислення, емоційно-чуттєвої сфери.

Зважаючи на рівень розвитку навички читання школярів, важкими для зорового сприймання є стилізація і метафоризація шрифту. Гарнітура шрифту у книжці має бути такою, щоб дитина могла легко упізнати літери. Не варто пропонувати до занять книжки з товстим і глянцеvim папером, а також ті, у яких текст розміщений на кольоровому (окрім білого) фоні. Адже відблеск глянцевого паперу, кольоровий фон роблять сам по собі процес читання для дитини важким і виснажливим. Небажаним є також тонкий папір, який просвічує шрифт на наступній сторінці.

Визначальними чинниками розвитку у першокласників позитивних мотивів до книжки, до читання є цікаві форми організації і проведення занять, а також добір такого змісту навчального матеріалу, який забезпечить його новизну, емоціогенність, розвиток читацьких інтересів. Дуже важливо на кожному занятті щоразу працювати з невеликою за обсягом новою ілюстрованою книжкою, у якій дитині буде легко орієнтуватися, а сам процес ознайомлення з нею викличе позитивні емоції, зацікавлення, радість спілкування.

Таким навчальним посібником, який відповідає зазначеним критеріям, є систематизований комплект із 19 дитячих книжок під загальною назвою «Читаю залюбки» (1 клас)[3]. Він містить книжки, у яких представлений емоційно-наочний досвід, актуальний для дітей цього вікового мікроперіоду.

До нього дібрано літературні тексти, різні за тематикою, жанровою специфікою, авторською приналежністю, які різнобічно охоплюють сферу читацьких інтересів першокласників, відповідають їхнім віковим особливостям, пізнавальним можливостям, життєвому досвіду, утверджують

демократичні цінності, толерантність, патріотизм, бережливе ставлення до навколишнього, сприяють розвитку таких важливих якостей особистості дитини, як упевненість у своїх можливостях, здібностях, умінь долати труднощі, відчувати радість пізнання, спілкування у різних видах навчальної та ігрової діяльності.

Порівняно з попередніми виданнями навчального посібника «Читаю сам», комплект «Читаю залюбки» істотно оновлено. Так, до нього увійшли нові книжки з цікавими текстами, які підготовлено у світлі вимог чинного Державного стандарту та Типової освітньої програми. Наприклад, «Читаю – багато знаю», «Які дива роблять літери й слова», «Є у кожного талант», «Вистава починається», «Казкові історії та справжні факти про автомобілі». Чимало інших книжок оновлено творами сучасних українських та зарубіжних письменників.

Різні за обсягом книжки і тексти дадуть змогу педагогу забезпечити індивідуальний підхід до дітей з різним рівнем читацької підготовки.

Цікаві художні прозові й поетичні твори, розроблена система продуктивних завдань сприятимуть успішному досягненню школярами зазначених вище конкретних очікуваних результатів навчання, формуванню початкових умінь самостійно працювати з дитячою книжкою.

Зазначений навчальний посібник є різнофункціональним, оскільки забезпечує навчальним матеріалом не лише уроки роботи з дитячою книжкою. Зміст, тематика книжок, окремих творів, характер різних завдань можуть використовуватися на уроках читання (книжка «Читаю – багато знаю»), української мови і письма (книжка «Які дива роблять літери й слова»), мистецтва (книжка «Завіса відкривається»). Багато текстів на природничу тематику можуть інтегруватися із навчальним змістом природознавства та ін..

Зазначимо, що єдине календарне планування занять з дитячою книжкою, єдиний перелік художніх чи науково-художніх творів(книжок) для опрацювання є недоцільними, оскільки кожний набір дітей у класі є різним і неповторним. І лише вчитель може визначити, який навчальний матеріал найоптимальніший для учнів його класу. Крім того, варто враховувати і рівень

забезпечення шкільних та районних (міських) бібліотек дитячою літературою, який у різних регіонах країни є неоднаковим.

Учні 1 класу мають різні стартові можливості з розвитку навички читання, інших видів мовленнєвої діяльності і читацького досвіду загалом. Як показує практика, процес становлення читацької діяльності для більшості першокласників становить труднощі, пов'язані насамперед з функціональною незрілістю у них пізнавальних процесів (властивостей уваги, вербально-логічного мислення, пам'яті, зорового сприймання), розладів емоційно-вольової сфери, недостатній рівень допитливості дітей, які мають безпосередній вплив на освоєння якісних характеристик навички читання, розвиток позитивних читацьких мотивів.

Фахівці вказують основні причини, що призводять до цього. Одна з них пов'язана з несприятливим середовищем, у якому відбувається розвиток дитини (складні сімейні відносини, погані побутові умови, недостатня соціалізація, обмеження завдань та ігрової діяльності, які сприяють розвитку мовлення, творчого мислення; надмірна участь дітей у комп'ютерних іграх, використання іграшок із заданими програмами дій тощо).

Інша - залежить від специфіки дозрівання мозку дитини, незрілості кори і регулярних структур мозку, яка у дітей з труднощами навчання зберігається протягом кількох років і визначає низьку ефективність організації і реалізації всіх пізнавальних процесів [2; С.6–7].

Залежно від цього, класовод гнучко моделює методи і прийоми роботи, які, з одного боку, враховують особливості змісту навчального матеріалу: тип дитячої книжки (книжка-твір, книжка –збірка: авторська чи різних авторів), жанрові особливості тексту (казка, вірш, оповідання), кількість уміщених творів, їх обсяг, з іншого – рівень індивідуальних читацьких можливостей дітей класу. Діти, які ще не читають, більшою мірою на таких заняттях у добуковений і буквений періоди є слухачами і оволодівають уміннями, необхідними для повноцінного розуміння художніх текстів, сприйнятих на слух. Для читаючих учнів педагог обирає різні прийоми роботи із залучення їх до самостійного читання доступних текстів або їх фрагментів.

Робота з дитячою книжкою, з текстом художнього твору здійснюється на заняттях у певній послідовності, яка відповідає структурі читацької діяльності. У структурі заняття виокремлюються такі послідовні взаємопов'язані етапи:

- підготовку учнів до сприймання тексту → організацію первинного сприймання учнями змісту → перевірку первинного безпосереднього сприймання → проведення смислового аналізу тексту → рефлексивний аналіз змісту прочитаного.

Прокоментуємо зміст визначених етапів, особливості методики роботи з дитячими книжками, які увійшли до навчального посібника «Читаю залюбки». Розпочинаючи роботу, класовод аналізує дитячі книжки комплекту за такими ознаками: кількість уміщених творів, їх обсяг, рівень доступності сприймання більшістю учнів.

Підготовка до сприймання змісту твору (*дотекстова діяльність*) передбачає створення на занятті відповідної атмосфери, з тим, щоб емоційна реакція дитини на зміст прочитаного (прослуханого) під час первинного сприймання була суголосною загальному емоційному настрою самого твору(книжки). На етапі підготовки до сприймання проводиться робота із встановлення значень незрозумілих для учнів слів, які вчитель визначає заздалегідь, робота над змістом заголовка, ілюстраціями. Така діяльність забезпечує первинну інтерпретацію тексту; школярі набувають важливого читацького досвіду – прогнозування й антиципації, досвіду діалогової взаємодії читача з текстом ще до читання твору; у них посилюються позитивні читацькі мотиви.

Окремо наголосимо: розвиток уваги дітей до незнайомих слів, висловів здійснюється не лише на етапі дотекстової діяльності, але і в процесі первинного безпосереднього сприймання змісту. Як показує досвід, дітям можуть бути незрозумілі дуже прості на перший погляд слова або їх поєднання в різних словосполученнях. Читаючи (слухаючи) текст, дитина по-своєму трактує їх смисл, не підозрюючи, що неправильно їх розуміє.

До перших занять варто добирати найменші за обсягом книжки, а також ті, у яких назва й ілюстрація на обкладинці відповідатимуть назві та змісту

твору, який опрацьовуватиметься на занятті. Наприклад, «Зайчаткова казочка» (Ю.Ярмиш), «Не хочу бути слабшим» (В. Сухомлинський), «Пан Коцький», «Мішок хитрощів». Розглядаючи зразки обкладинок зазначених книжок, діти практично засвоюють такі елементи дитячої книжки як «обкладинка книжки», «малюнок» або «ілюстрація», «назва» або «заголовок», «прізвище автора». Зміст цих та інших понять, пов'язаних з дитячою книжкою і читацькою діяльністю, розкрито в тематичному «Словничку читача», уміщеному наприкінці книжки «Читаю – багато знаю». Доцільно зауважити, що під час формування в учнів прийомів читацької діяльності, вони діють за зразком учителя. Наприклад, класовод називає, показує структурні елементи книжки, а діти повторюють, наслідують його дії.

З метою забезпечення формування важливих програмових прогностичних умінь визначати орієнтовний зміст книжки з опорою на назву та ілюстрації на обкладинці, а також всередині книжки, співвідносити позатекстову й текстову інформації, вчитель може використовувати вище зазначені книжки, а в подальшому - й інші: («Осінь щедра, золота», «Зимонька-снігуронька, «Весна-чарівниця», «Загадки на згадку», «Є у кожного талант»). Під час розглядання обкладинки з досить прозорим співвіднесенням назви й малюнка, дітям буде неважко здогадатися і відповісти на запитання вчителя, про кого, про що може розповісти ця книжка, а також, які твори увійшли до неї (наприклад, казки, загадки). Після слухання тексту й розглядання ілюстрацій, які його супроводжують, учні переконуються у достовірності своїх припущень, які вони висловлювали до сприймання змісту твору.

Практичному освоєнню учнями суті цього уміння, операційного його складу сприяє виконання дій за алгоритмом пам'ятки «Я знайомлюся з новою книжкою». Загальний її зразок уміщено на другій сторінці обкладинки книжки «Читаю – багато знаю». Аналогічні пам'ятки розроблено у контексті змісту тих чи інших книжок («Мішок хитрощів», «Веселі вірші», «Подорож у країну Навпаки»). Передбачено практичне ознайомлення учнів зі змістом пам'яток лише з допомогою дорослих.

Не менш важливим є питання про те, як краще організувати первинний процес дитячого сприймання твору, тобто, ким і як буде прочитаний твір. Оскільки, навичка читання першокласників є недосконалою, для цілісного первинного сприймання доцільним є слухання учнями тексту з голосу (виразне читання вчителя). Для розуміння змісту твору одного прослуховування почасти буває недостатньо. У таких ситуаціях учитель читає твір кілька разів.

Після цього вчитель здійснює перевірку первинного сприймання твору. Візьмемо до уваги, що під час первинного сприймання відбувається знайомство учня із загальним змістом твору, його емоційним настроєм, а тому перевірка має співвідноситися з цим ступенем осмислення твору – неповним, глобальним. На цьому етапі дитина не сприймає твір у єдності його змісту і форми, не помічає деталей.

Педагог продумує систему запитань, які активізують різні сфери дитячого читацького сприймання: емоції, відтворювальну і творчу уяву, осмислення цілісного змісту і т.ін. Внаслідок цього він виявляє, що найбільше вразило, здивувало дітей, залишилося незрозумілим, що було незвичайним, який настрій викликав твір і т.ін..

Враховуючи рівень читацької підготовки першокласників, на етапі аналізу твору (*текстова діяльність*) учитель застосовує методи і прийоми, систему запитань, які сприяють усвідомленню дітьми фактичного змісту твору (про кого, про що йшлося у творі, хто його герої, який випадок трапився і т. ін.), формуванню умінь визначати послідовність розвитку події (з чого починається розповідь, що було далі, чим закінчується розповідь). Як показує досвід, більшість першокласників здатні розрізнити твір за найпростішими жанровими ознаками: казка, вірш, загадка, скороговка та ін.. Складними для першокласників є запитання на пояснення мотивів вчинків персонажів, узагальнення змісту, завдання – придумати інший заголовок до тексту. З усіх завдань, пов'язаних з переказом змісту твору найскладнішим для першокласників є вибірковий переказ про одну подію чи героя, якщо їх у тексті кілька.

Етап рефлексивного аналізу змісту твору (*післятекстова діяльність*) покликаний сприяти розвитку таких умінь: висловлювати найпростіші оцінні судження щодо вчинків та якостей персонажів (хороший, поганий, добрий, злий, хто найбільше сподобався, що у поведінці героя не сподобалось), усвідомлювати загальний емоційний настрій твору (веселий, сумний). Колективне обговорення змісту прослуханого, обмін враженнями дає можливість розширити словниковий запас дітей емоційно-оцінною лексикою.

Якщо класовод планує провести кілька занять на спільну тему з використанням різножанрових творів, він обмірковує послідовність їх опрацювання. Краще спочатку представляти дітям прозовий текст, а вже потім – віршований, присвячений тій самій темі, оскільки прозовий твір зможе підготувати дітей до сприймання емоційно-образного змісту поетичного твору. Найкращою для сприймання поетичних творів учнями 1-х класів є така ритмічна структура вірша, яка містить однакову кількість складів у кожному рядку, послідовне чергування ненаголошених і наголошених складів.

Використання більших за обсягом книжок і текстів (В.Нестайко – «Незвичайні пригоди у лісовій школі», В.Симоненко – «Подорож у країну Навпаки», Ж.Юр'єв – «Перший бал кролика Сироїжка» (книжка «Мішок хитроців»)) педагог планує на другу половину післябуквеного періоду, коли діти набудуть відповідного досвіду слухання-розуміння, зможуть утримувати увагу більш тривалий час, освоють грамоту. Такі книжки і тексти можна буде опрацьовувати на кількох заняттях, планувати їх читання в колі сім'ї.

Вищезазначена логіка роботи, тобто послідовність етапів є спільною для всіх видів текстів. Проте змістове наповнення того чи іншого етапу (провідні методи, прийоми організації, види роботи) залежать від жанрової специфіки твору. За тривалістю у часі етап смислового аналізу тексту буде домінувати.

Дотримання педагогом такої логіки опрацювання змісту творів, структурної організації заняття, вмотивоване використання продуктивних методів і прийомів, форм організації навчальної діяльності учнів: індивідуальні, парні, групові та ін. сприятиме повноцінному сприйманню змісту текстів, а також дитячих книжок.

Зараз, як ніколи, гостро стоїть питання повернення дитячої книжки в активне культурне поле молодшого школяра. Успішне його вирішення залежить передусім від об'єднання спільних зусиль школи, сім'ї, дитячих бібліотек.

Література.

- 1.Галактионова Т.Г. Чтение школьников как социально педагогический феномен открытого образования: автореф. дисс. ... д-ра пед. наук: / Т.Г. Галактионова. – СПб., 2008 - 43 с.
- 2.Корсакова Неудавшие дети: нейропсихологическая диагностика младших школьников, - М.: Юрайт, 2017. –156 с.
- 3.Мартиненко В.О. Читаю залюбки: навч.посіб./В. О. Мартиненко. – К.: АВДІ, 2018. – 257 с.
4. Савченко О. Я. Методика читання у початкових класах. – К.: Освіта, 2007. – 334 с.
- 5.Типова освітня програма для учнів 1-2 класів [електронний ресурс] – Режим доступу:<https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli>